

Inventarisatie mogelijk instrumentarium gebiedsofferte

Dit document beschrijft welke ervaringen er zijn met verschillend instrumentarium en hoe die uitpakken in de praktijk, voor zover bekend. Het document maakt een onderscheid tussen systeeminstrumenten en specifiek instrumentarium. Een systeeminstrument maakt het mogelijk om vraag en aanbod bij elkaar te brengen en de geleverde product of dienst inzichtelijk te maken en af te rekenen.

Het specifieke instrumentarium omvat instrumenten die het behalen van doelen mogelijk maken. Zo ondersteunt grondinstrumentarium bijvoorbeeld ruilverkaveling of stelt het voorwaarden aan het gebruik van grond. Het erkennen van (de mate van bijdrage aan doelbereik van) managementmaatregelen ondersteunt agrarisch ondernemers bij het nemen van investeringsbeslissingen of het uitvoeren van handelingen die bijdragen aan het terugdringen van stikstof.

Een aparte categorie van specifiek instrumentarium is het grondinstrumentarium. De regels rondom grondeigendom en -gebruik kunnen zeer sturend zijn in het faciliteren van agrariërs om hun bedrijfsvoering te extensiveren of anderszins te verduurzamen.

Inhoudsopgave

- Inventarisatie mogelijke instrumentarium gebiedsofferte
- Inhoudsopgave
- Systeeminstrumenten
- Specifiek instrumentarium
- Grondinstrumentarium (pachtbeleid, ruilverkaveling, etc.)

Systeminstrumenten

Dit hoofdstuk beschrijft een aantal voorbeelden waarin systeminstrumenten zijn gebruikt of instrumenten die nu worden uitgedacht. Daarnaast gaat de beschrijving in op de plus- en minpunten van het instrument.

Op dit moment wordt er in het kader van het NPLG veel gedacht over een KPI-systematiek, waarbij er op doelniveau afspraken worden gemaakt aan de voorkant in of met een centraal gremium. Aan de achterkant worden er afspraken op maatregelniveau gemaakt tussen individuele agrariërs en het centrale gremium.

KPI's

Er wordt op dit moment op verschillende plekken in Nederland gewerkt aan de ontwikkeling van een KPI-systematiek voor de landbouw. Er zijn al een aantal 'lijsten' met KPI's geïdentificeerd, bijvoorbeeld in de kringloopwijzer voor de melkveehouderij. De volgende stap is deze of betere KPI's aan te vullen met een beloningsmodel.

Voorbeelden:

Kringloopwijzer => melkveehouders die meedoen vullen dat in en dan kunnen mensen die data gebruiken. Is nu niet bedoeld als beloningssystematiek, maar om van te leren. De bedoeling hiervan is om kringlooplandbouw te operationaliseren.

Biodiversiteitsmonitor = melkveehouderij

Landschapsboeren: De markt maakt KPI's op bijvoorbeeld landschap, CO2-vastlegging, bodemkwaliteit. Zo is er al 700ha met certificaten vanuit de markt om negatieve impact van

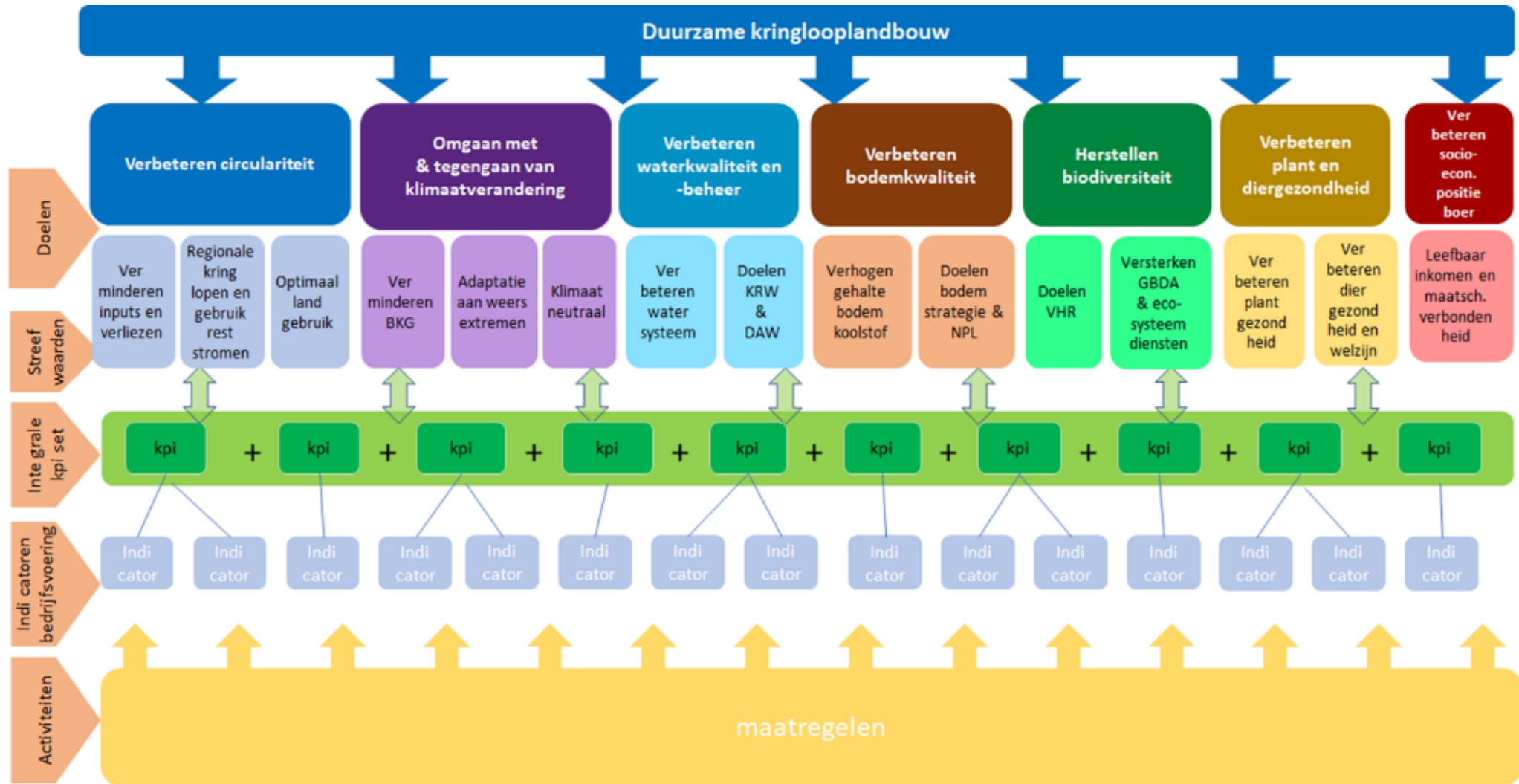
de markt af te kopen bij de boer. Het voordeel van de route via de markt is dat er geen staatssteunregels bij komen kijken.

Titel: KPI-K methodiek (Boerenverstand/WUR/Louis Bolk)

Kern van het instrument: hoe werkt het?

KPI's zijn indicatoren voor prestaties die de voortgang op duurzaamheidsdoelen inzichtelijk maken en worden beïnvloed door specifieke maatregelen of acties op een specifiek schaalniveau voor een specifieke doelgroep (boeren). Daarbij ligt de focus op de prestaties waar de boer zelf invloed op heeft. Op deze manier vormen KPI's de verbinding tussen duurzaamheidsdoelen enerzijds en het handelingsperspectief van boeren anderzijds. Dit biedt meer garantie op succes, omdat het de boer de mogelijkheid biedt maatregelen te kiezen die het meest effectief, passend en lonend zijn in de eigen context en daarmee meer eigenaarschap geven op doelrealisatie. Het is dan wel belangrijk dat kennis beschikbaar is over hoe maatregelen bijdragen aan de KPI's.¹ Deze specifieke methodiek gebruikt de KPI's van de Kringloopwijzer voor de melkveehouderij als uitgangspunt.

¹<https://www.louisbolk.nl/sites/default/files/publication/pdf/integraal-sturen-op-doelen-voor-duurzame-landbouw-kpis.pdf>

Thema's/doelen

Uiteindelijk moet het sturen op prestaties bijdragen aan verbetering van klimaat, biodiversiteit, water-, lucht- en bodemkwaliteit en dus zichtbaar zijn in metingen van bijvoorbeeld de samenstelling van het slootwater, concentraties van ongewenste stoffen in de lucht of het aantal weidevogels.

Fase

Verkenning

Waar en met wie is hiermee ervaring?

In dit project werken Wageningen University en Research, het Louis Bolk Instituut en adviesbureau Boerenverstand samen met de praktijk aan een KPI-kringlooplandbouw systeem om de voortgang in kringlooplandbouw op het boerenbedrijf te kunnen monitoren.

Welke goede kanten zitten hieraan?

- Ondernemers kunnen zelf bepalen op welke manier en hoe ambitieus ze willen presteren op de duurzaamheidsthema's die spelen op het bedrijf. Agrarische ondernemers die aantoonbaar prestaties leveren op duurzaamheid kunnen daarvoor beloond worden door afnemers, maatschappelijke partijen en de overheid.
- Een goed werkende KPI-aanpak biedt ondernemersvrijheid omdat het doelsturing dichterbij brengt.
- Zitten meer omgevingspartijen bij, zoals recreatiesector, etc.

Welke haken en ogen zitten hieraan? Hoe zijn die (te) ondervangen?

- Systematiek wordt al gebruikt, maar incentive is nog heel klein (tot 2500 euro). Er is een experiment in Twente in ontwikkeling tot 40.000 euro.
- Er bestaat frictie tussen de dwingendheid van stikstofopgave en vrijwilligheid van goed scoren op de KPI's. Dit is te ondervangen door het instellen van dwingendere maatregelen voor stikstof en de KPI-systematiek enkel te gebruiken voor het bovenwettelijke, zodat het op de lange termijn aantrekkelijker wordt om milieuvriendelijk te boeren.
- Om echt van dienst te zijn in het overtuigen van boeren die nu nog niet zo milieuvriendelijk boeren moet je met grote bedragen werken. En juist de boeren die nu nog niet natuurvriendelijk boeren hebben geld nodig om om te schakelen. Echter de meeste subsidies zijn zo ingesteld dat ze enkel een deel van de kosten mogen betalen. En al zeker geen winst mogen opleveren voor de ondernemer (staatsteun etc...). Oplossingsrichting: een samengesteld publiek-privaat gebiedsfonds, kijk hiernaar met staatsrecht- en mededingingsrecht juristen. Maar vertrek vanuit een gedeelde wens in het gebied
- Vrijwilligheid: je moet wel kritische massa hebben om op gebiedsniveau een verandering teweeg te brengen.

Markemodel²

Kern van het instrument: hoe werkt het?

Het Markemodel is vergelijkbaar met de KPI-K systematiek, maar staat los van de wettelijke doelen die op dit moment op het landelijk gebied af komen. In deze aanpak komen boeren en sturende partijen samen tot een regionale, integrale set kwaliteitsdoelen en bijbehorende beloningen voor een toekomstbestendige landbouw. In het Marke-model bepalen de sturende partijen met de boeren op regionale schaal gezamenlijk wat haalbare kwaliteitsdoelen zijn op het gebied van waterkwaliteit, biodiversiteit, ammoniak- en nitraatuitstoot en agrarisch natuurbeheer én wat de beloning is voor de individuele boer bij het behalen van de kwaliteitsdoelen.

Het principe van het Markemodel is “gestapelde beloningen” vanuit meerdere partijen. De beloningen bestaan niet alleen uit een financiële component, maar kunnen ook bestaan uit toegang krijgen tot (pacht)grond, kennis en netwerken en vooral ruimte in regelgeving. Bovendien is het Markemodel ook gericht op leren en doorontwikkelen.

Boeren en de Markeraad stellen de doelen onderling vast. De Markeraad bestaat naast de regionale overheden (provincie en waterschap) uit marktpartijen, zoals bijvoorbeeld de Rabobank en FrieslandCampina. Het belonen komt, naast de overheden, ook van de keten- en marktpartijen. Alleen bovenwettelijke prestaties met betrekking tot de thema's Lucht, Water en Land(gebruik) komen in aanmerking voor een beloning. Hierbij wordt gebruik gemaakt van KPI's (Kritische Prestatie Indicatoren) en een borgingssysteem. In de toekomst moeten de beloningen zowel vanuit de private sector als ook vanuit de publieke sector komen.

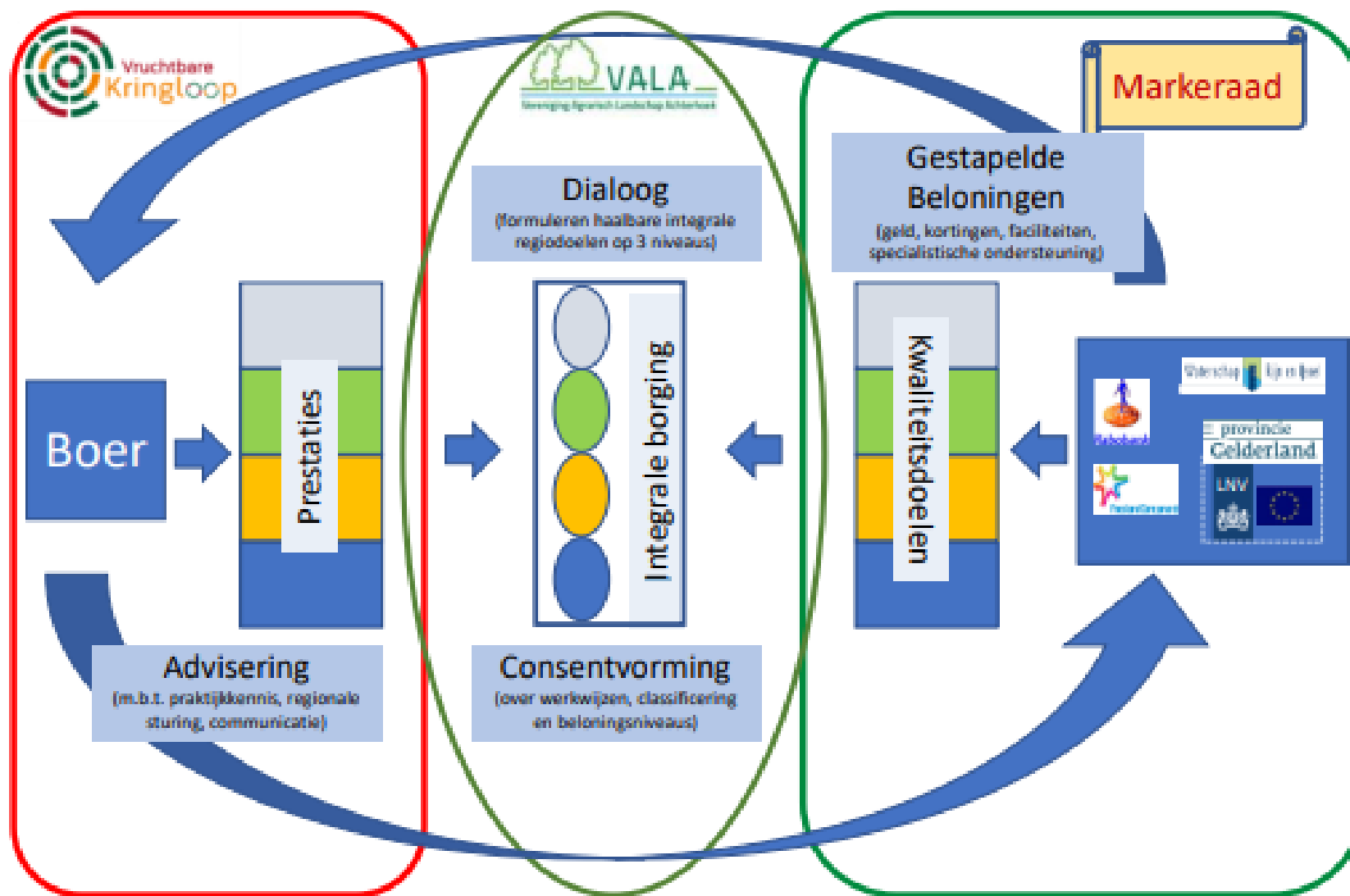
Het schema op de volgende pagina geeft een overzicht van het functioneren van het Markemodel. De sturing start met het formeren van de regionale 'Markeraad', daarin zijn de

partijen met een belang en (beleids)verantwoordelijkheid in het betreffende gebied verenigd. Het zijn ook partijen die vanuit hun relatie met de boer de mogelijkheid hebben om te belonen, waarderen en faciliteren. Zij formuleren de gezamenlijke kwaliteitsdoelen voor het gebied en zij geven aan hoe en in welke mate zij boeren kunnen belonen voor het realiseren van die doelen. Zij brengen dit pakket in als voorstel in de dialoog met de boeren. Vervolgens vindt op basis van consent vaststelling van doelen en beloningen, etc. plaats in het Regionale Omgevingsplan (ROP). In dit model van regionale sturing is een belangrijke rol weggelegd voor het agrarisch collectief.

²<https://de-vala.nl/wp-content/uploads/2021/05/Rapport-Het-Markemodel-mei-2021.pdf>

Het Markemodel

horizontale sturing in een regionaal netwerk

Thema's/Doelen

Schone lucht, schoon water en een vruchtbaar, gezond, fraai en biodivers landschap.

Fase

Pilot. Inmiddels is Markemodel fase II gestart; het doorontwikkelen van het model aan de hand van een praktijktoets in twee deelgebieden: Winterswijk en in/rondom het waterwingebied 't Klooster.

Geldstromen

GLB, transitiefonds

Waar en met wie is hiermee ervaring?

Dit is een pilot van VALA en Vruchtbare Kringloop Achterhoek (VKA) in opdracht van het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit. 40 bedrijven doen mee.

Welke goede kanten zitten hieraan?

- Belonen, in plaats van afstraffen.
- Agrariërs hebben vrijheid om zelf te bepalen hoe ze willen bijdragen.
- Het Markemodel is ontstaan in de boerenpraktijk. Het is gebaseerd op de wensen van de driehonderd leden van boerenvereniging Vruchtbare Kringloop Achterhoek (VKA).

Welke haken en ogen zitten hieraan? Hoe zijn die (te) ondervangen?

- De ketenpartijen zijn in de huidige pilot FrieslandCampina en Rabobank. Wellicht kunnen in het vervolg meer ketenpartijen meedoen en medeverantwoordelijkheid dragen voor de uitvoering van het Markemodel.
- Andere partijen buiten de sector, zoals toerisme en recreatie doen (nog) niet mee.

³<https://www.bij12.nl/onderwerpen/natuur-en-landschap/subsidiestelsel-natuur-en-landschap/agrarisch-natuurbeheer-anlb/>

ANLb³

Kern van het instrument: hoe werkt het?

Per 1 januari 2016 is het Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer (ANLb) ingevoerd. Het is een leefgebiedenbenadering voor (dier)soorten van internationaal belang op basis van een collectieve, gebiedsgerichte aanpak. Het ANLb gaat uit van effectief en efficiënt agrarisch natuurbeheer (meer natuurwinst), een collectieve, gebiedsgerichte aanpak en – verantwoordelijkheid. De subsidie wordt mede gefinancierd door Europa. Dit stelt voorwaarden aan de uitvoering van het ANLb (EU-conforme uitvoering).

De provincies stellen, in samenspraak met gebiedspartijen, de ambities en natuurdoelen voor het gebied vast. Zij zorgen ervoor dat de ambities en doelen van alle betrokkenen in een gebied worden vastgelegd in hun provinciale natuurbeheerplannen. Hierin staat in grote lijnen waar het agrarisch natuurbeheer zal worden toegepast. Hoe dit wordt ingevuld, is aan de agrarische collectieven. Dit wordt duidelijk in de jaarlijkse beheerplannen die de collectieven opstellen in nauwe samenspraak met andere partijen in de omgeving, zoals natuur- en landschapsorganisaties en waterschappen. Het doel is om een breed draagvlak in de streek op gang te brengen, waardoor maatschappelijke doelen (natuur, water, recreatie) op termijn effectiever worden verwezenlijkt.

Agrarische collectieven vragen de subsidie voor Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer aan. Boeren vragen dus niet individueel subsidie aan. De collectieven sluiten zelf de contracten met de agrarische natuurbeheerders (boeren) af. Gecertificeerde agrarische collectieven kunnen in de aanvraagperiode een subsidieaanvraag indienen bij de provincie. Dit wordt de gebiedsaanvraag genoemd. De aanvraag geldt voor een zesjarige subsidieperiode. In de gebiedsaanvraag laten agrarische collectieven zien welke prestaties zij op gebiedsniveau willen realiseren en hoe deze bijdragen aan het realiseren van de doelen uit het natuurbeheerplan.

Vanaf 2023 breidt het ANLb uit. Dit komt door het nieuwe Gemeenschappelijk landbouwbeleid. Er wordt vooral sterker ingezet op water en klimaat, met meer beheermogelijkheden en met meer budget. Meer landbouwers kunnen meedoen. Het aantal hectare voor ANLb kan groeien van 100.000 naar 130.000 hectare.

Doelen

Het ANLb is gericht op het behoud van de doelsoorten van de VHR en de verbetering van de waterkwaliteit en het waterbeheer. Het Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer (ANLb) is een subsidie voor agrarische collectieven vanuit provincies, waterschappen en het Gemeenschappelijk landbouwbeleid (GLB). Met deze subsidie:

- beschermen en verbeteren landbouwers de omgeving van dieren;
- werken ze aan waterkwaliteit;

dragen ze bij aan klimaatdoelen.

Waar en met wie is hiermee ervaring?

Uitgevoerd door veertig collectieven verspreid over Nederland. Vanaf het jaar 2023 begint een nieuwe subsidieperiode agrarisch natuurbeheer voor een periode van zes jaar. In de nieuwe periode is het ook mogelijk om agrarisch natuurbeheer voor klimaatdoelen in te zetten.

Welke goede kanten zitten hieraan?

- Het animo onder agrariërs om vrijwillig deel te nemen aan het stelsel is hoog.
- In vergelijking met het vorige stelsel is de uitvoerbaarheid toegenomen door de krachten van agrariërs te bundelen in collectieven en is er een grotere flexibiliteit in de subsidieverlening.
- Het stelsel staat en werkt goed.

Welke haken en ogen zitten hieraan? Hoe zijn die (te) ondervangen?

- Doelgerichtheid vergroten door meer focus en samenwerking. Aanbeveling om samen te werken met andere partijen, zoals waterschappen, TBO's en vrijwilligersorganisaties, die geen directe formele rol hebben in het ANLb maar wel belangrijk zijn voor een effectieve uitvoering van het agrarisch natuurbeheer.
- De kennis over doelmatig beheer voor de doelsoorten binnen de leefgebieden droge en natte dooradering is nog beperkt. Daarom wordt er gestuurd op langjarige verbetering van de habitatkwaliteit en nog meer ruimtelijke samenhang in het beheer. Aanvullende kennis over doelmatig beheer is noodzakelijk om dit op doel-niveau afrekenbaar te maken.
- De invoering van de nieuwe GLB-systematiek zorgt voor onzekerheid over deelname aan het Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer (ANLb).
- Er zijn grote verschillen in 'dekkingsgraad' tussen de collectieven: niet in elk werkgebied van een collectief zijn evenveel boeren ook lid van het collectief. Hierdoor zal het verschillen in welke mate je kritische massa kunt ontwikkelen om het verschil te maken.
- De ANLb is gericht op specifieke maatregelen. Om voor een gebiedsofferte gebruikt te worden, moeten de doelstellingen van het NPLG hierin ingebed worden en de financiële omvang van de afspraken meegroeien.

Gebiedsofferte Winterswijk

Kern van het instrument: hoe werkt het?

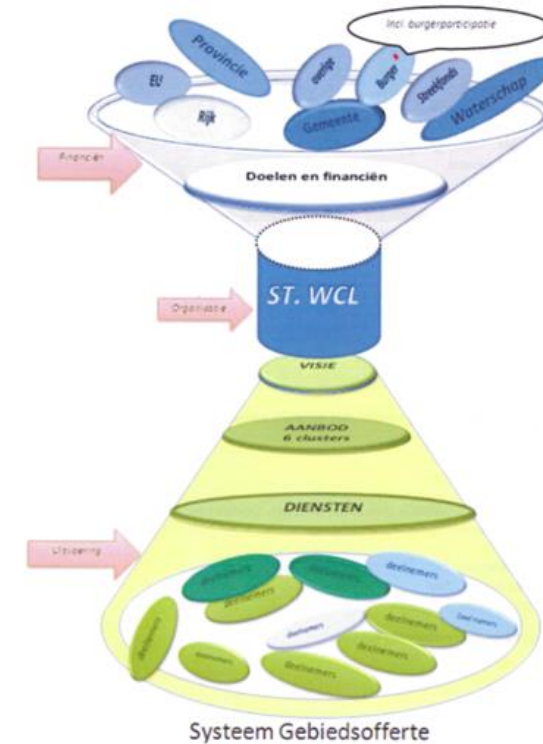
De Gebiedsofferte Winterswijk is een aanbod vanuit de streek aan de maatschappij voor het behoud en de versterking van het waardevolle kleinschalige cultuurlandschap van Winterswijk. Doel is om de voedselvoorziening voor burgers te garanderen tegen een goede prijs en daarbij te zorgen voor redelijke inkomens voor boeren.

In de pilot wordt geoefend met het uitvoeren van agrarisch natuurbeheer en andere maatschappelijke diensten in collectief verband. Om doelen te realiseren wordt er gewerkt met een voordeurafspraak met vragers (zoals overheidspartijen). Vervolgens worden er afspraken gemaakt op gebiedsniveau, zoals bijvoorbeeld het inrichten en beheren van 2000 ha. akkervogelbiotoop. Stichting Waardevol Cultuurlandschap Winterswijk (WCL) maakt vervolgens afspraken met individuele beheerders om diensten te leveren die invulling geven aan dit biotoop, zoals bijvoorbeeld het inzaaien van akkerranden (achterdeurafspraak). Om de juiste diensten op de juiste plaats te krijgen wordt veel gewerkt met individuele (ecologische) bedrijfsadviezen. De landschapscöördinator gaat hiervoor aan de keukentafel zitten. WCL bestond al.

WCL betaalt de vergoeding voor geleverde diensten aan deelnemers. Daarnaast wordt er op projectbasis door WCL een bijdrage geleverd aan diverse initiatieven die van toegevoegde waarde zijn op het realiseren van de visie.

⁴<https://www.bij12.nl/nieuws/agrarisch-natuur-en-landschapsbeheer-anlb-op-koers-en-er-is-meer-nodig/>

Het systeem van een Gebiedsofferte:

De overgangperiode SNL/SAN dient collectief bij de provincie Gelderland aangevraagd te worden.

Waar en met wie is hiermee ervaring?

Het werkgebied is het buitengebied van de gemeente Winterswijk. Bestaande uit 9 buurtschappen, 4 verschillende landschapstypen en waar melkveehouderij belangrijkste grondgebruiker is.

Aanbieder is Stichting WCL Winterswijk. Partijen die zich bezighouden met agrarisch natuurbeheer, landschapsbeheer en bos- en natuurbeheer in het gebied zijn aangesloten:

- Boeren
- Landgoedeigenaren
- TBO's (NM, GL, SBB)
- ANV PAN Winterswijk
- Particulieren
- Provincie Gelderland
- Waterschap Rijn en IJssel
- Gemeente Winterswijk

Fase:

Pilot (2013), Na de pilot-periode is het stil komen te liggen.

Thema's:

In de gebiedsofferte geeft Winterswijk aan waar de ambitie van het gebied ligt ten aanzien van agrarisch natuurbeheer, waterbeheer, landbouw, klimaat en bodem.

Bijpassende financieringsmogelijkheden

Vergroeningsgeld GLB, Landschapsbeheer, Agrarisch natuurbeheer, Blauwe en Groene diensten, GPL (Gemeentelijk Project Landschap), Streekfonds Achterhoek, Stoken op streekhout.⁵

Welke goede kanten zitten hieraan?

- Hoog aantal deelnemers. Direct in het eerste jaar 2011 was de deelname van 97

bedrijven al hoog (d.w.z. 30% van de Winterswijkse landbouwbedrijven). In het tweede jaar is aantal deelnemers gegroeid tot ca. 130 bedrijven.

- Het WCL maakt zich sterk om na beëindiging van de pilot een structurele vergoeding voor het instandhouden van de kleinschaligheid aan ondernemers te kunnen blijven bieden.
- De in WCL Winterswijk participerende groepen (ook de niet-agrarische) hebben de pilot steeds nadrukkelijk gedragen en gestimuleerd.
- WCL Winterswijk wordt in het gebied algemeen aanvaard als onafhankelijke partij, ze bleek goed bij machte om de rol als organisator van het collectief uit te voeren.

Welke haken en ogen zitten hieraan? Hoe zijn die (te) ondervangen?

- In het algemeen bleek wel dat de animo om mee te doen aan 'passieve diensten' veel groter was dan de deelname aan actieve diensten, waarbij de ondernemer het beheer van de percelen moest aanpassen.
- Het elk jaar opnieuw moeten afsluiten van de diensten voordat het voorgaande jaar qua beheer en financieel was afgerond, is 'slecht' voor de voortgang, leidde tot veel vragen en extra werk en werkte negatief op het enthousiasme van de deelnemers.
- Lastig bleek dat ondernemers niet altijd goed de afspraken lazen en om de administratieve registratie van de bestede uren goed op papier te krijgen.
- Hoge administratieve lasten o.a. door gedetailleerde eisen die de Demoregeling Collectief Beheer (waarbinnen de GLB-pilots werden uitgevoerd) stelde aan verantwoording van o.a. tijdbesteding door de deelnemende bedrijven.
- De uitvoeringskosten van de pilot bedroegen ca. 15% van het totale budget. Bij meer routinematig werken (maken van afspraken voor meerdere jaren i.p.v. jaarlijkse afspraken zoals nu in de pilot het geval was) en sturen op hoofdlijnen zou de uitvoering efficiënter kunnen.⁶

⁵Bron: Concept Gebiedsaanvraag WCL Winterswijk, 25-10-2013

⁶Evaluatie GLB-pilot Winterswijk 2011-2013

Aanvalsplan Grutto

Kern van het instrument: hoe werkt het?

Het Aanvalsplan Grutto bevat concrete voorstellen voor de verduurzaming van de landbouw en verdienmodellen voor de agrariërs die de omslag willen maken naar een duurzamer en vogelvriendelijker manier van werken. Hier krijgen agrariërs vergoedingen voor. Het 'Aanvalsplan Grutto' richt zich op speciale kerngebieden die belangrijk zijn voor de grutto in de weidevogelprovincies Friesland, Noord-Holland, Zuid-Holland, Utrecht, Groningen en Overijssel.

Het Aanvalsplan Grutto voorziet in de inrichting van zogenaamde kansgebieden, verspreid over de provincies. In deze aaneengesloten gebieden, van minimaal 1.000 hectare, werken natuurbeheerders en boeren intensief samen. Ze beheren het (open) landschap extensief, zodat weidevogels er voldoende voedsel vinden, veilig kunnen broeden en kuikens kunnen laten uitvliegen. Daarbij moet aan een aantal voorwaarden en beheermaatregelen worden voldaan. Boeren kunnen rekenen op een robuust verdienmodel, gericht op langjarig beheer. De aanpak van het Aanvalsplan is gefaseerd. De eerste golf start in 2022 met zo'n dertien gebieden. Dit wordt stap voor stap uitgebreid naar zo'n dertig gebieden in 2027.

Het aanvalsplan identificeert vier speerpunten voor kansgebieden. Ten eerste is het sterk toegespitst op beheer en inrichting in potentiële kansgebieden van voldoende schaal. Ten tweede spreekt het aanvalsplan over een harde natuurkern (plasdras) van circa 200 ha en daaromheen in de overgangszone een gebied waar agrarisch natuurbeheer plaatsvindt. Ten derde zijn een hoog waterpeil en aangepast agrarisch natuurbeheer kenmerken de kansgebieden. Tenslotte is een actief predatorenbeheer nodig om het natuurlijk evenwicht te herstellen. Per kansgebied is maatwerk nodig dat wordt vastgesteld door alle betrokkenen; agrariërs, natuurorganisaties, faunabeheerders en overheden.

Voor de vergoeding voor het beheer zoals voorgeschreven in het Aanvalsplan wordt aangesloten bij de systematiek voor Agrarisch Natuur en Landschapsbeheer (ANLb). Daarbij wordt vooral ingezet op vergoedingen voor de realisatie van plas-dras en kruidenrijk grasland. De uitvoering gaat via het agrarisch collectief in het Kansgebied. Het collectief verzorgt de aanvraag voor het Aanvalsplan bij de provincie. De provincie is verantwoordelijk voor de regie en uitkeringen. Controle gaat via het stelsel van het ANLb.

Een deel van de financiering kan uit de markt gehaald worden door verhoging van het melkgeld in de kansgebieden. Indien het melkgeld verhoogd wordt met 2 cent/l, stijgt het inkomen van een veehouder (met 70 ha waarop 70 koeien met een jaarproductie van 6.000 liter) met ca. € 8.500 per jaar. Verschillende partijen in de zuivelketen (collectieven, zuivelverwerkers, grootwinkelbedrijven) bieden "hun" boeren nu al een premie om een wenselijke bedrijfsvoering te stimuleren. Indien alle melkveehouders in de kansgebieden toegang hebben tot een premieregeling gericht op optimaal weidevogelbeheer, kan worden voortgebouwd op basis van deze premieregelingen.

Doelen

Verbeteren biodiversiteit

Financiën

Voor de vergoeding voor het beheer zoals voorgeschreven in het Aanvalsplan wordt aangesloten bij de systematiek voor Agrarisch Natuur en Landschapsbeheer (ANLb). Financiële middelen uit het GLB

Waar en met wie is hiermee ervaring?

Het Aanvalsplan is tot stand gekomen met inbreng van: de provincies Fryslân, Groningen, Overijssel, Utrecht, Zuid-Holland en Noord-Holland, de LandschappenNL, Natuurmonumenten, LTO, BoerenNatuur, de gezamenlijke Natuur en Milieufederaties en het Wereld Natuur Fonds.

De initiatiefnemers jagen de uitvoering van het plan aan en versnellen waar mogelijk. De uitvoering van het plan ligt bij de betrokken provincies en de agrarische gebiedscollectieven. Uitvoering en beheer van het Aanvalsplan, waarvoor tot 2027 een kleine € 70 miljoen beschikbaar is, ligt bij betrokken provincies.

De kansgebieden liggen in laag-Nederland, in de weidevogelprovincies: Friesland, Noord Holland, Zuid Holland, Utrecht, Groningen en Overijssel. Provincies selecteren de kansgebieden samen met boeren, natuurorganisaties en betrokken vrijwilligers.

Welke goede kanten zitten hieraan?

- Veel motivatie in het gebied om bij te dragen: boeren, vrijwilligers en wildbeheerders.
- Duidelijke urgentie (cijfers rondom weidevogel populatie geven aanleiding om in te grijpen).
- Er wordt nagedacht over een verdienmodel dat continuïteit biedt.

Welke haken en ogen zitten hieraan? Hoe zijn die (te) ondervangen?

- Er is continuïteit nodig voor doelbereik: een betrouwbare economische basis met waarborging van de continuïteit van de regeling is nodig. Binnen de kansgebieden dient daarom sprake te zijn van langjarige beheerscontracten met een looptijd van

minimaal vijftien/twaalf jaar. Deze contracten moesten of moeten nog ontwikkeld worden, want zijn er op moment van schrijven niet.

- Extensivering is een voorwaarde: In de kansgebieden zal de veedichtheid per hectare drastisch naar beneden moeten. Dat kan door minder vee per bedrijf of doordat bedrijven meer grond krijgen bij een gelijkblijvende veestapel. Financiering voor deze verandering kan gevonden worden in de verkoop van fosfaatrechten, inzet van stikstofgeld en inzet van de gelden voor het opzetten van waterpeil in veenweidegebieden ten behoeve van het vasthouden van CO2 en het tegengaan van bodemdaling. Deze extensivering vraagt om een actieve verkaveling met inbegrip van uitkoop van stoppers en aankoop van ruilgrond: wanneer individuele agrariërs niet willen omschakelen, moeten zij worden verleid om hun bedrijf te stoppen of elders voort te zetten. De overstap kan worden bevorderd door inzet van een omschakelfonds en door begeleiding van de betrokken boeren.
- Structurele financiering ontbreekt nog. Dat terwijl het plan alleen effectief kan zijn voor de grutto als het plan volledig wordt uitgevoerd.

NSP-GLB Samenwerkingsmaatregel

Kern van het instrument: hoe werkt het?

- Binnen het NSP-GLB wordt de samenwerkingsmaatregel voor veenweide- en overgangsgebieden ontwikkeld. Er is budget om maatregelen te treffen in veenweidegebieden (peilverhoging) en overgangsgebieden (extensivering en extra weidegang) om zo stikstofemissies en CO₂-emissies te verlagen. Ook is er budget voor ondersteuning van het proces dat de ondernemers aangaan.
- Het heet een ‘samenwerkingsmaatregel’ omdat er minimaal 2 verschillende bedrijven in één gebied gezamenlijk in moeten schrijven op de regeling, zo kunnen zij ook van elkaar leren. Dat kan bijvoorbeeld voor één bepaalde polder of peilvak zijn of voor een (deel van) een overgangsgebied.
- Er wordt een puntensysteem gebruikt voor bijv. De hoeveelheid mestproductie die verminderd wordt en het aantal uren weidegang, om tot een passende compensatie te komen, waarbij er ook voldoende gemiddeld effect over het gehele bedrijf moet zijn. (in onderstaande tabel, voor de overgangsgebieden maatregels, minimaal 40 punten gemiddeld)

kg N dierexcretie/ha/bedrijf	uren weidegang per jaar	punten
Tussen 100 en 150	Minder dan 720	35
Tussen 100 en 150	Tussen 720 en 1500	40
Tussen 100 en 150	Tussen 1500 en 3000	45
Tussen 100 en 150	Meer dan 3000	55
100 of minder	Minder dan 720	57
100 of minder	Tussen 720 en 1500	60
100 of minder	Tussen 1500 en 3000	63
100 of minder	Meer dan 3000	70

- Subsidie betreft: jaarlijkse beheervergoeding
- Voor overgangsgebieden is hier het uitgangspunt tot 2,5 km om N2000 gebieden.
- Voorwaarde: geen gebruik van kunstmest op de bedrijven.

Doelen

Het doel is om de maatregelen toe te passen in 15.000 hectare veenweidegebied en 60.500 hectare overgangsgebied. Veldemissies voor overgangsgebieden kunnen hier bijvoorbeeld met 50% worden gereduceerd (bij 150 kg N dierexcretie en dag en nacht weidegang)

Financiën

Er is ca. 174 mln EU-middelen en ca. 223 mln nationale middelen beschikbaar, gedurende de looptijd van het GLB (2028).

Waar en met wie is hiermee ervaring?

Er is nog geen ervaring. De eerste openstelling is verwacht in het 2e kwartaal van 2023. De focus ligt nu eerst op melkveehouderijen en daarna op akkerbouw.

Welke goede kanten zitten hieraan?

Goede manier om te testen wat de effecten zijn van een dergelijke regeling. Wordt het opgepakt? Is het kansrijk. Kan snel ingezet worden, al in 2023 start. Er wordt gekeken of het daarna in de gebiedsaanpak van provincies meegenomen kan worden. Door de samenwerking tussen bedrijven wordt ook kennisdeling gestimuleerd.

Welke haken en ogen zitten hieraan? Hoe zijn die (te) ondervangen?

- Geen langjarige zekerheid/continuïteit met deze regeling.
- Niet integraal, alleen gericht op CO₂ en stikstof. Kan worden ondervangen door alle doelen van het NPLG hieronder te vatten en het budget mee te laten groeien.
- Grote groep wordt buitengesloten door voorwaarde van geen kunstmest gebruiken.

True pricing

*Kern van het instrument: hoe werkt het?*⁷

True pricing houdt in dat externe negatieve effecten die productieproces en gebruik hebben op het milieu of de maatschappij worden doorberekend in de kostprijs van een product. Denk hierbij aan negatieve effecten voor de volksgezondheid, economie, dierenwelzijn, biodiversiteit en milieu.

Een denkmodel dat inzichtelijk maakt hoe en waarom echte prijzen kunnen worden bepaald is het volgende: Allereerst worden de negatieve effecten van productieproces en gebruik in kaart gebracht. Deze effecten worden vervolgens op geld gezet. Het gaat de huidige denkers over True Price er niet om de winkelprijzen te verhogen, maar om consumenten in de gelegenheid te stellen betere keuzes te maken. Zo krijgen duurzame alternatieve producten een sterkere concurrentiepositie.

Doelen

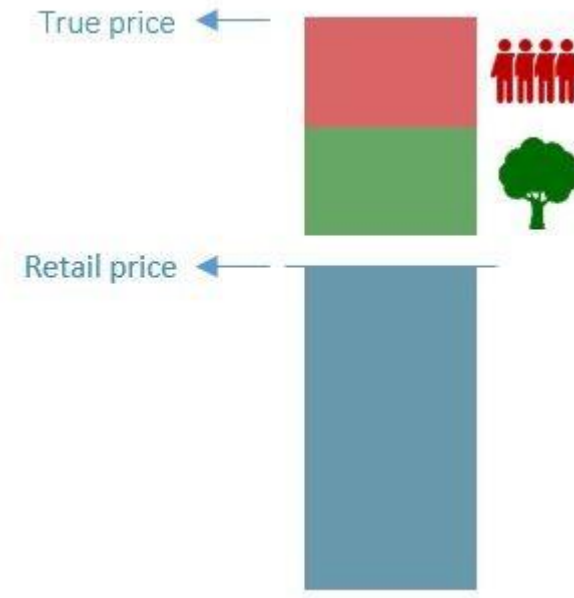
True pricing heeft als doel betaalbare en duurzame producten te realiseren door de echte prijs zo laag mogelijk te houden en externe kosten te minimaliseren.

Waar en met wie is hiermee ervaring?

Transitiecoalitie Voedsel, WUR, True Price, uitvoerend consortium True Price, EY, WEcR, Soil & More Impacts.

Welke goede kanten zitten hieraan?

- Op lange termijn niet afhankelijk van subsidies, maar een nieuw economisch model.
- Er is draagvlak voor het beprijzen van onduurzame producten. De laatste paar jaar heeft het denken over true pricing en true cost accounting ten behoeve van landbouw en voedsel een sterke impuls gekregen, ook binnen het bedrijfsleven in toenemende mate interesse.
- Er lopen verschillende studies op dit onderwerp, er is een publiek-private samenwerking.

Welke haken en ogen zitten hieraan? Hoe zijn die (te) ondervangen?

- Ondanks dat er veel beweerde draagvlak is om milieukosten op te nemen, blijkt er weinig betalingsbereidheid bij consumenten.
- Het is complex om de externe kosten (maatschappelijk/ecologisch) inzichtelijk te maken.
- Op dit moment loopt een verkennende fase en onderzoek, wordt in de praktijk nog niet toegepast.
- Het is een systeemgreep die groter is dan alleen het werkgebied van een Collectief. Een Collectief kan dit niet zelfstandig invoeren, dat zou op nationaal of zelfs internationaal niveau moeten gebeuren.

⁷<https://open.overheid.nl/repository/rnl-0613bcfb-0955-4525-b732-eff95761da82/1/pdf/Naar%20een%20experimenteerprogramma%20Echte%20Prijzen.pdf>

Specifiek instrumentarium

Erkenning technische- en managementmaatregelen

Kern van het instrument: hoe werkt het?

Technische- en managementmaatregelen kunnen de uitstoot van broeikasgassen en stikstof reduceren. Op dit moment is echter niet duidelijk welke maatregelen in welke mate bijdragen aan deze reductie en in hoeverre dat ook juridisch houdbaar is (gegeven de rechtzaken die MOB gewonnen heeft). Agrariërs zien dit echter als belangrijk onderdeel van de oplossing.

Doel

Eenzijds het stimuleren van een duurzame bedrijfsvoering en anderzijds het bieden van enige mate van rechtszekerheid op basis waarvan agrariërs investeringsbeslissingen kunnen baseren.

Geldstromen

Financiering is vooral nodig voor onderzoek naar de effectiviteit en eventueel het voeren van proefprocessen.

Waar en met wie is hiermee ervaring?

Dit is een verzoek dat al veel vanuit de agrarische sector wordt gedaan. Het ministerie van LNV zou hierin minimaal een coördinerende rol in moeten spelen, bij voorkeur ook een opdrachtgevende en uitvoerende.

Welke goede kanten zitten hieraan?

- Het erkennen van deze maatregelen geeft boeren zekerheid over het beperken van uitstoot van hun bedrijf. Hierdoor kunnen zij makkelijker duurzame keuzes maken.

Welke haken en ogen zitten hieraan? Hoe zijn die (te) ondervangen?

- Er zijn krachten in de samenleving die de meer technische/innovatieve oplossingsrichtingen die agrariërs aandragen niet zien zitten en erkenning tegen zullen werken.
- Volledige juridische houdbaarheid is niet (op korte termijn) te garanderen.
- Managementmaatregelen zijn moeilijk te controleren en dus is handhaving hierop ook lastig. Door een gevoel van collectieve verantwoordelijkheid te creëren worden individuen gestimuleerd mee te (blijven) doen. Op doel-niveau kan er een stok achter de deur gezet worden in de vorm van collectieve consequenties.

Verwaarden reststromen agrariërs

Het verwaarden van reststromen van agrariërs kan hen helpen een nieuw verdienmodel te creëren voor een extensieve(re) bedrijfsvoering. Daarnaast kan het verwaarden van reststromen ook bijdragen aan de circulaire economie. De productie van biogas uit mest is een concreet voorbeeld. Een ondersteunend initiatief voor het verwaarden van reststromen is hieronder nader omschreven.

Color Circle: aanjagen circulaire economie

Kern van het instrument: hoe werkt het?

Het project is gericht op plattelandsgebieden en kleine steden. Het is gebaseerd op kennisuitwisseling op samenwerking tussen onderzoek en lokale overheden.

Specifiek speerpunt in Color Circle is dat onderzoekers lokale autoriteiten ondersteunen met het verbeteren van regionaal beleid. Een van de voornaamste doelstelling van is te komen tot sterkere en meer circulaire economie. Met name in landelijke gebieden met een eigen unieke natuurlijke, culturele of menselijke hulpbronnen leidt dit vaak tot grote uitdagingen en is maatwerk vereist. In Color Circle willen de vijf deelnemende regio's van elkaar leren wat de beste aanpak is en andere EU regio's ondersteunen en inspireren.

Stappen:

- identificeren en mobiliseren van groepen belanghebbenden in elk van de 5 partnerregio's;
- helpen bij het creëren van nieuwe samenwerkingen tussen lokale autoriteiten en onderzoekers op het gebied van circulaire economie;
- elkaar elk semester ontmoeten in een van onze partnerlanden, om meer te leren over het regionale beleid en de activiteiten op het gebied van circulaire economie (methodologie, hoofdrolspelers, moeilijkheden);
- goede praktijken delen.

Het project loopt van 1 augustus 2019 tot 31 juli 2023

Tijdens vijf interregionale leerevenementen presenteerden de partners hun situatie aan de hand van een casestudiemethode die verschillende belanghebbenden - regionale en lokale overheden, onderzoekscentra, aanbieders van oplossingen voor de circulaire economie, maatschappelijke organisaties - in staat stelde hun standpunten over goede praktijken uit te

wisselen. Na deze presentatie werden parallelle sessies gehouden in peer groups (groep lokale overheden; groep regionale beleidsmakers; groep universiteiten/onderzoekers; andere belanghebbenden) om de casestudy te analyseren aan de hand van verschillende criteria: beleidsuitdagingen; verbeteringen; voorwaarden voor de overdracht van de goede praktijken in andere regio's.

De regionale groep van belanghebbenden (RSG) in Noordoost Friesland heeft de volgende acties voor het actieplan vastgesteld.

- 1) Een contract voor Ecodiensten geleverd in agrarisch landschap. Partners NFW (& ministerie en provincie).
- 2) Projectvouchers om kringlooplandbouw te stimuleren. 10-20 'kleine' projecten met boeren in Fjildlab gerelateerd aan het stimuleren van circulaire landbouw en het toepassen van lessen die geleerd zijn uit COLOR CIRCLE good practices.

Doelen

Het project Color Circle is bedoeld om de circulaire economie te stimuleren en de capaciteiten van de lokale overheden te versterken dankzij een versterkte samenwerking met lokale onderzoeksgemeenschappen.

Financiën

Interreg

Waar en met wie is hiermee ervaring?

De betrokken partijen in de regionale groep van belanghebbenden in de gemeente Noord-Oost Friesland (RSG):

- Landbouwcollectieven: NFW en Waadrane
- Provincie Fryslân
- Ondernemersfederatie NoordOost Fryslân (ONOF)
- Vereniging Kringloop Fryslân (VCF)
- Hogeschool Van Hall Larenstein (HVHL).

Welke goede kanten zitten hieraan?

- Draagt bij aan de doelstellingen voor circulaire economie en het maximaal benutten van (schaarse) grondstoffen.

Welke haken en ogen zitten hieraan? Hoe zijn die (te) ondervangen?

Voor de regio is het belangrijk dat COLOR CIRCLE aansluit bij het gekozen traject. Dat betekent dat ze:

- passen bij het huidige schaalniveau van het beleidsinstrument: lokaal sluiten van kringlopen
- geschikt zijn voor de betrokken sectoren: landbouw
- een verdere ontwikkeling zijn van het gekozen pad: quadruple helix, ABCD roadmap
- geschikt zijn voor de plaatselijke cultuur, het landschap en de hulpbronnen.

Een belangrijke drempel voor het verwaarden van reststromen is de EVOA (Europese afvalverordening).

Grondinstrumentarium (pachtbeleid, ruilverkaveling, etc.)

Een belangrijke groep instrumenten die bij kunnen dragen aan het verduurzamen van de landbouw is het grondinstrumentarium. Er zijn verschillende typen grondinstrumenten. De meeste zijn aan de overheid gebonden. Grondfondsen kunnen (ook) door particuliere initiatieven worden opgezet.

- Juridisch grondinstrumentarium: Omgevingsvisies, bestemmingsplannen
- Aan- en verkoopbeleid overheid: aan- en verkoop met beperkingen, regels voor eerste recht op aankoop en keten-beding
- Grondfondsen: private inzet voor duurzaam grondgebruik
- Pachtwetgeving en -beleid: voorwaarden stellen in pachtovereenkomsten
- Subsidie-instrumentarium: compensatie voor extensief gebruik grond
- Fiscaal instrumentarium: fiscale voordelen voor extensief beheer/onderhoud (overdrachtsbelasting, successierecht, OZB, ...)

Landschapsgrond

Landschapsgrond is een (juridische) tussenvorm van landbouwgrond en natuurgrond. Het is een instrument om de doelen op het gebied van natuur, water en klimaat in het landelijk gebied te behalen, door aanvullende eisen aan het agrarisch grondgebruik op landbouwgrond te stellen, deze permanent en transparant vast te leggen en de waardedaling als gevolg daarvan te compenseren. Het uitgangspunt is dat landschapsgrond in het bezit blijft van de agrariër.

Bijvoorbeeld minder beweiden en bemesten zodat de impact op de natuur verminderd wordt. Hierdoor nemen de inkomsten van de betreffende agrariër af. Om dit te compenseren wordt de afwaardering van de grond in één keer vergoed. De gronden krijgen hierdoor ook een

nieuwe bestemming en de wijziging wordt ook notarieel vastgelegd. Ondertussen kan de boer de grond, in aangepaste vorm, blijven gebruiken. Per gebied wordt vervolgens gekeken welke nieuwe invullingen er aan landschapsgrond kan worden gegeven. De ene boer kan misschien kiezen voor kleinschalige voedselbossen als aanvulling op zijn verdienmodel, of combineren met langjarige agrarisch natuurbeheer. Een andere kan kiezen voor een meer recreatieve invulling. Dit is per boer, per gebied verschillend.

Het idee is dat het concept een uitkomst kan bieden voor boeren in de nabijheid van Natura 2000-gebieden. Zij zouden hiermee een buffer hebben tussen hun landbouwgrond en een Natura 2000-gebied. Als het instrument wordt ingezet op zowel extensivering van de landbouw als het realiseren van natuur en landschapselementen, wordt het echt een instrument om landbouw en natuur te verbinden en de harde overgang tussen beide te verzachten. Landschapsgrond is geen doel op zich. Het instrument is in de uitwerkingsfase bij de Rijksoverheid.

Overgangsgebieden

Overgangsgebieden zijn overwegend agrarische gebieden grenzend aan Natura 2000-gebieden. Deze gebieden leveren een bijdrage aan de gunstige staat van instandhouding voor behoud en herstel van de biodiversiteit in Natura 2000-gebieden. In overgangsgebieden rondom stikstofgevoelige natuurgebieden worden maatregelen genomen om de natuurgebieden te versterken. In het NPLG worden provincies aangemoedigd overgangsgebieden rondom N2000 gebieden aan te wijzen in het kader van de gebiedsplannen. Opgaven voor biodiversiteit, stikstof, klimaat, water en landbouw worden in de overgangsgebieden sterker aangepakt dan daarbuiten.

Voor duurzaam herstel van biodiversiteit is een aanpak nodig die gericht is op systeemherstel: om natuurlijke processen te herstellen, zoals de waterhuishouding en de onderlinge verbinding van ecosystemen in het landschap. Voor systeemherstel is het nodig te kijken naar de onderliggende oorzaken van de achteruitgang van biodiversiteit en vervolgens deze oorzaken aan te pakken. Dat betekent dat ook gekeken wordt naar de invloed van omliggende landbouw of vervuiling op grotere afstand (zoals in beekdalen). Dit zal vragen om een gebiedsaanpak op een hoger schaalniveau dat niet wordt begrensd door grenzen van Natura 2000-gebieden of het Natuurnetwerk. In veel gebieden zal een dergelijke aanpak niet alleen de bestaande natuurgebieden en hun directe omgeving raken, maar ook de landbouw, recreatie en stedelijke gebieden daaromheen. De gebiedsdoelen voor de stikstofgevoelige Natura 2000-gebieden worden vertaald in onder andere de omvang van stikstofreductie in overgangsgebieden, verbetering hydrologie, groenblauwe dooradering en vergroting van het leefgebied van habitats en soorten.

Doelen

Systeemherstel in en rond Natura 2000-gebieden ten behoeve van een gunstige staat van instandhouding.

Waar en met wie is hiermee ervaring?

Is een werkgroep, bestaande uit: (BoerenNatuur), (LTO Nederland), (Netwerk GRONDig), (Vereniging Natuurmonumenten), (LandschappenNL), (Staatsbosbeheer), (LNV agro), (LNV natuur), (LNV stikstof), (LNV natuur) (IPO). Tijdens het proces heeft er afstemming en overleg plaatsgevonden met een bredere schil van betrokken organisaties.

Welke goede kanten zitten hieraan?

- Perspectief om landbouw en natuur samen te laten gaan, kansen voor zowel natuur als landbouw.
- Minder verbindingzones tussen natuurgebieden nodig.

Welke haken en ogen zitten hieraan? Hoe zijn die (te) ondervangen?

- Heldere opgave en doelen noodzakelijk: urgentie en volgtijdelijk. Naast urgentie moet de opgave ook gedeeld en gezamenlijk erkend worden ('joint fact finding') en moet het helder zijn welke concrete doelen er gerealiseerd moeten worden. Elk gebied heeft een centrale opgave, bijvoorbeeld stikstof.
- Vertrouwen in een gebiedsproces en overheid is een belangrijke vereiste voor het slagen ervan. Heldere procesafspraken kunnen hierbij helpen.
- Minder grond voor intensieve voedselproductie. Mogelijk niet-grondgebonden landbouw meer concentreren op agroparken.
- Vrijwilligheid, toekomstperspectief en langdurige zekerheid zijn voor agrariërs belangrijk.

Het bestaande instrumentarium biedt mogelijkheden, maar kan niet in alle gevallen zonder aanpassing voor landschapsgrond toegepast worden:

Aan-, verkoop- en gebruiksbeleid

De overheid kan regels maken bij het aan- en verkopen van gronden. Er kan het eerste recht van koop worden gevestigd of bedrijven van stoppende agrariërs kunnen actief worden opgekocht. Vervolgens kan er op verschillende manieren met deze grond omgegaan worden, bijvoorbeeld in een grondbank ter compensatie van grondgebruik elders, voor de uitbreiding van areaal extensief beheerde landbouwgrond of natuur. Dit gebeurt ook al. Aan de verkopende kant kan de overheid bepalingen (keten-beding) opnemen in verkoopcontracten over toekomstig gebruik van de grond. Het is verstandig als de verschillende overheden hier een stevige coördinatie op zetten, om tegen elkaar opbieden te voorkomen.

Wet Agrarisch Grondverkeer (WAG) kan hierbij ondersteunen. Deze wordt echter ingetrokken bij inwerkingtreding Omgevingswet.

Pachtwetgeving en –beleid

Regels die een verpachter kan opleggen voor het gebruik van gronden of de looptijd van een erfpachtovereenkomst kunnen het grondgebruik sturen. Pacht biedt de mogelijkheid voor controle op de gemaakte afspraken, afhankelijk van de erfpachter (bijvoorbeeld: BD-certificaat, SKAL certificaat, aansluiting bij Herenboeren Nederland, of maatwerk). Pachtwetgeving en -beleid kunnen daarmee een krachtig instrument zijn om boeren te ondersteunen in de transitie naar een duurzame landbouw. Beprijzing kan hierin ook een rol spelen.

Subsidies voor extensief gebruik

Naast het verplichten van extensief gebruik, kan de overheid ook kiezen voor het geven van subsidies hiervoor. Het ANLb is hier feitelijk een voorbeeld van. Een subsidie heeft een minder verplichtend karakter dan wetgeving of contractuele verplichtingen. Iemand kan immers zelf kiezen of hij aanspraak maakt op de subsidie.

Fiscaal instrumentarium

Het belastingrecht kan er voordelen geven voor extensief gebruik van grond. Ook in het successierecht kunnen hierover bepalingen worden opgenomen. Via de Natuurschoonwet helpt de overheid particuliere eigenaren om hun landgoed te beheren door vrijstelling van overdrachtsbelasting, succesierecht, OZB.

Private grondfondsen – voorbeeld grondcoöperatie Rijkdom

Via een grondfonds worden boer en een private investeerder gezamenlijk eigenaar van de grond in de verdeling 50/50. Deze gronden worden opnieuw ingericht op een betere ecologische functie. De overheid financiert de herinrichting. De grond blijft cf. bestemmingsplan landbouwgrond, maar wordt dus anders ingezet, waardoor de ecologische functie van de grond waarde krijgt, zonder de grond te hoeven afwaarderen. De boer blijft eigenaar van de grond en kan na verloop van tijd een andere keuze maken. Aandachtspunten hierbij zijn daarmee de tijdelijkheid en het motief van private investeerders om in de grond te investeren.

Andere voorbeelden van private grondfondsen zijn Land van Ons en Grond van Bestaan.